Constantin Brâncoveanu - ctitor de cultură

Lect. univ. dr. ***Agnes ERICH***
Universitatea Valahia din Târgovişte

La 28 octombrie 1688 înceta din viaţă Şerban Vodă Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, în timpul căruia s-a început tipărirea primei ediţii integrale a **Bibliei** (1) în limba română. În aceeaşi zi boierii munteni au ridicat în scaunul de domnie pe nepotul de soră al celui decedat, logofătul Constantin Brâncoveanu. Acesta cunoştea greaca, latina şi slavona, fiind chemat de tânăr în slujba domnească sub Gheorghe Duca şi Şerban Cantacuzino, ajungând în cele din urmă, mare logofăt.

Şi-a început domnia în împrejurări grele pentru Ţara Românească, în timpul unui îndelungat război între turci şi austrieci. Noul domn, printr-o diplomaţie deosebită, a ştiut să păstreze legături de prietenie cu toţi, astfel ca ţara să fie scutită de jafuri şi pustiiri din partea unor oşti străine. Cei 26 de ani de domnie reprezintă din acest punct de vedere o epocă de maximă strălucire culturală şi artistică. S-au ridicat biserici şi mănăstiri, s-au deschis şcoli de toate gradele, s-au tipărit cărţi în diferite limbi, au fost sprijiniţi şi încurajaţi oamenii de carte, s-au acordat ajutoare materiale multor aşezăminte bisericeşti ortodoxe căzute sub dominaţie otomană.

În timpul lui Constantin Brâncoveanu au trăit la Bucureşti numeroşi învăţaţi străini, fie reprezentanţi ai culturii italiene, fie ai celei greceşti. Pe lângă învăţaţii străini, şi-au desfăşurat activitatea şi numeroşi oameni de carte români: stolnicul Constantin Cantacuzino, renumit istoric, cu studii la Padova, care a început o **Istorie a Ţării Româneşti**, fraţii Radu şi Şerban Greceanu, primul din ei fiind "*cronicarul ofic*ial" al domniei lui Brâncoveanu, cu o însemnată lucrare istorică, Radu Popescu, cu o cronică privind întreaga istorie a Ţării Româneşti, fraţii David şi Teodor Corbea, renumitul psaltist "Filotei sin agai Jipai", de la care a rămas prima **Psaltichie românească** cunoscută, episcopii Mitrofan şi Damaschin de la Buzău, mitropolitul Teodosie şi urmaşul său, marele cărturar Antim, originar din Ivria (Gruzia), la care se adaugă mai mulţi copişti de manuscrise româneşti, clerici sau mireni.

Constantin Brâncoveanu a fost un mare sprijinitor al Academiei Domneşti de la mănăstirea Sfântul Sava din Bucureşti, pe care a reorganizat-o, numind în fruntea ei pe învăţatul grec Sevastos Chimenitul, urmat de

BDD-A27132 © 2004 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:22 UTC)

Marcu Porfiropol. În 1707 domnitorul a procedat la o nouă reorganizare a ei, cu ajutorul câtorva cărturari ai vremii. Academia era organizată ca o Facultate de Litere şi Filosofie din cadrul universităților apusene.

Paralel cu Academia de la Sfântul Sava, funcţionau şi alte şcoli, în incinta unor mănăstiri, în care se preda în slavoneşte şi româneşte. Astfel au fost şcolile de la mănăstirile Sfântul Gheorghe Vechi şi Colţea, amândouă în Bucureşti, care pregăteau dieci pentru cancelariile domneşti, preoţi şi dascăli. O serie de şcoli romaneşti existau în oraşele ţării, în mănăstiri şi chiar în mediu rural. În câteva mănăstiri au luat fiinţă biblioteci renumite, cu lucrări procurate în mari centre culturale din Apus, tipărite în limbi clasice sau de circulaţie, în diferite epoci. Între ele s-au remarcat biblioteca de la mănăstirea Mărgineni a lui Constantin Cantacuzino, fondată de tatăl acestuia, precum şi biblioteca mănăstirii Hurezi, fondată chiar de Constantin Brâncoveanu.

Domnul muntean a fost şi un mare ocrotitor al tiparului. Domnia lui începe printr-un act de cultură şi anume prin apariţia **Bibliei** de la Bucureşti, prima ediţie integrală a ei în limba română, operă de mari proporţii pentru acel timp (944 pagini format mare, pe două coloane, cu litera măruntă). Tipărirea începuse încă din timpul lui Şerban Cantacuzino, la 5 noiembrie 1687; un prim triaj era terminat în septembrie 1688, deci în timpul vieţii acestuia. Al doilea triaj s-a terminat abia în noiembrie 1688, sub noul domnitor. Potrivit unei note dintr-o alta tipăritură, Brâncoveanu, ca mare logofăt, a fost "ispravnicul" lucrării de tipărire a acestei prime **Biblii** româneşti. Era o operă de colaborare a cărturarilor romani de pretutindeni.

Pe lângă tipografia mai veche înfiinţată în 1678 la Bucureşti de către mitropolitul Varlaam, s-au înfiinţat în aceea vreme câteva tipografii noi: la Buzău în 1691, prin strădaniile episcopului Mitrofan (fost episcop de Huşi), la Snagov, după 1694, la Râmnicul Vâlcea în 1705, la Târgovişte în 1708, toate prin osteneala lui Antim Ivireanul care a fost ales în 1705 episcop la Râmnic, iar în 1708 mitropolit. S-au tipărit cărţi de slujbă, de teologie, de învăţătură, de combatere a catolicismului si calvinismului, toate în limbile română, greacă, slavonă şi chiar arabă. De pildă, în tipografia înfiinţată de episcopul Mitrofan de Buzău, s-au imprimat **Marturisirea Ortodoxă** a lui Petru Movila, în româneşte (1691), cele **12 Mineie** cu tipicul, paremiile şi **Sinaxarul** în româneşte (1698).

În tipografia de la Bucureşti, pusă din 1691 sub conducerea ieromonahului Antim Ivireanul, au apărut mai multe cărţi de slujbă sau învăţătură, între care şi un frumos **Evangheliar greco-roman** (1693). În cea de la mănăstirea Snagov, îndrumată tot de Antim, s-a tipărit un **Liturghier greco-arab** în 1701, prima carte imprimată cu litere arabe, la rugămintea patriarhului Atanasie Dabas al Antiohiei. Reîntors la Bucureşti, Antim

BDD-A27132 © 2004 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:22 UTC)

Ivireanul va imprima noi cărţi în româneşte şi greceşte, precum şi un **Ceaslov** greco-arab, cerut de acelaşi patriarh.

După ce a ajuns episcop la Râmnic, Antim Ivireanul a început şirul unor tipărituri româneşti, menite să ducă la triumful deplin al limbii române în slujba bisericească. Astfel, în 1706 s-au tipărit **Liturghierul** şi **Molitvelnicul**, primele ediţii româneşti ale acestor cărţi în Muntenia.

Ca mitropolit, din 1708, Antim Ivireanul a continuat editarea de cărţi de slujbă în româneşte la Târgovişte (**Liturghierul, Molitvelnicul, Octoihul, Catavasierul, Ceaslovul, Psaltirea**). Trebuie notat că toate erau traduse de însuşi mitropolitul Antim într-o frumoasă limbă românească, deosebit de expresivă, încât traducerile sale se folosesc până în prezent. În felul acesta, Antim Ivireanul, sprijinit de domn, a rămas în istoria Bisericii noastre drept creatorul "*limbii liturgice româneşti*".

Cele peste 60 de cărţi tipărite de Antim, la care se adaugă cele aproximativ 15 de la Buzău, reprezintă o perioadă de maximă înflorire a tiparului la noi, aceasta fiind şi o urmare a sprijinului generos al domnitorului.

În acelaşi timp, Constantin Brâncoveanu se numără printre marii ctitori de lăcaşuri sfinte din trecutul nostru. Încă înainte de a ajunge domn a ridicat două biserici, una la Potlogi si alta la Mogoşoaia, lângă Bucureşti. În vara anului 1690 a pus piatra de temelie a celei mai de seamă din ctitoriile sale, mănăstirea Hurezi sau Horezu, cu hramul Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, cu ziduri şi turnuri de apărare, cu numeroase clădiri în incintă. Biserica mare a fost împodobită cu fresce de către renumitul zugrav Constantinos. Se remarcă în chip deosebit scenele legate de viaţa împăratului Constantin, dar mai ales un impresionant şir de personaje ale vieţii politice din trecut: neamul Basarabilor, al Cantacuzinilor şi membrii familiei domnitoare: Constantin Vodă Brâncoveanu cu cei patru fii şi doamna Maria cu patru fete, toate în pronaos. Tot în pronaos era pregătit şi mormântul în care să fie aşezat spre veşnică odihnă trupul domnitorului şi al soţiei sale.

Tot în Oltenia a refăcut din temelie mănăstirea Mamul, pe locul unei biserici de lemn ctitorită de fraţii Buzeşti şi Brâncoveni, veche ctitorie a boierilor Craioveşti şi a lui Matei Basarab, în care erau îngropaţi şi membri ai familiei Brâncoveanu.

În Bucureşti a ctitorit trei biserici, tot pe locul unora mai vechi: biserica Sfântul Ioan cel Mare sau Grecesc, biserica mănăstirii Sfântul Sava şi biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe Nou. În această biserică au fost depuse şi osemintele ctitorului, în anul 1720, aduse în ascuns de soţia sa, doamna Maria.

În afară de aceste mănăstiri şi biserici, ridicate în întregime de binecredinciosul domn, a mai făcut o seamă de îmbunătăţiri şi refaceri la multe altele, ca mănăstirile Cozia, Arnota, Bistriţa, Strehaia, Sadova, Gura

BDD-A27132 © 2004 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:22 UTC)

Motrului, Dintr-un lemn, Curtea de Argeş, Dealu, Snagov, bisericile Domnească şi Sfântul Dumitru din Târgovişte etc.

În Transilvania a zidit o biserică în Făgăraş, alta în Ocna Sibiului, precum şi mănăstirea Sâmbăta de Sus, cea din urmă distrusă cu tunurile în veacul al XVIII-lea, din dispoziţia autorităţilor habsburgice şi refăcută abia în prima jumătate a secolului XX. În Constantinopol a zidit biserica Sfântul Nicolae din cartierul Galata, la mănăstirea Sfântul Pavel din Muntele Athos a făcut un paraclis şi o trapeza, iar la Ismail, pe malul stâng al Dunării, a ridicat o biserică cu hramul Sfântul Gheorghe.

Toate bisericile ctitorite au fost împodobite cu frumoase picturi în frescă de către cei doi renumiţi zugravi ai epocii Pârvu Mutu, român, fiu de preot din Câmpulung, care a zugrăvit mai cu seamă ctitoriile Cantacuzinilor (dar şi biserica Sfântul Gheorghe Nou) şi grecul Constantinos, pictorul preferat al lui Constantin Brâncoveanu, care a format o adevărată "şcoală" de zugravi, mai ales la Hurezi şi care îi vor continua munca.

Un alt aspect din domnia lui Constantin Brâncoveanu, care trebuie subliniat îl constituie ajutorul său permanent acordat aşezămintelor bisericeşti din Balcani şi Orientul Apropiat, căzute sub dominaţie turcească. Aminteam mai sus ca Antim Ivireanul a tipărit zeci de cărţi în limba greacă, răspândite în cuprinsul patriarhiilor din Constantinopol, Alexandria şi Ierusalim. Unele din ele erau cărţi de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicilor şi calvinilor, altele erau cărţi de slujbă. S-au mai tipărit şi două cărţi greco-arabe pentru bisericile din cuprinsul Patriarhiei ortodoxe arabe a Antiohiei. În tiparniţa arabă oferită patriarhului Atanasie Dabas şi instalată în Alepul Siriei s-au imprimat apoi alte cărţi liturgice sau de învăţătură pentru credincioşii ortodocşi de limba arabă. Pentru Biserica ortodoxă din Ivria (Gruzia sau Georgia) s-au tipărit cărţi la Tbilisi, meşter tipograf fiind Mihail Istvanovici, trimis acolo de Constantin Brâncoveanu şi mitropolitul Antim, la rugămintea regelui Vahtang VI al Georgiei. (2)

O grijă deosebită a arătat românilor din Transilvania şi Bisericii lor. Menţionam mai sus că a ctitorit aici trei lăcaşuri de închinare, la Făgăraş, Ocna Sibiului şi Sâmbăta de Sus. A dăruit numeroase ajutoare bisericii Sfântul Nicolae din Scheii Braşovului, pe care au ajutat-o, de altfel, şi mulţi dintre înaintaşii săi. Mitropoliei din Alba Iulia i-a acordat în 1698, o subvenţie anuală de 6000 de aspri, ca să-i fie "*de întărire şi ajutor, întrucât o ştim ca pe o corabie ce se leagăna în mijlocul valurilor mării*", iar la 15 iunie 1700 i-a dăruit o moşie de la Merişani, în părţile Argeşului. Ucenicul lui Antim Ivireanul (3), Mihail Istvanovici, a fost trimis în 1699 la Alba Iulia, unde a tipărit un **Chiriacodromion** (o ediţie revăzută a **Cazaniei** lui Varlaam de la Iaşi, din 1643) si o **Bucoavnă**, adică un **Abecedar**. După 1701, anul în care mitropolitul Atanasie Anghel din Alba Iulia a acceptat

BDD-A27132 © 2004 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:22 UTC)

"unirea" cu Biserica Romei, Constantin Brâncoveanu a trimis scrisori de încurajare către românii din Scheii Braşovului sfătuindu-i să rămână statornici în dreapta credinţă. Cărţile româneşti tipărite în timpul domniei lui au cunoscut o largă circulaţie în Transilvania, ajungând până in Maramureş. Unele erau dăruite de el însuşi, după cum arăta însemnările făcute pe ele de anumiţi preoţi.

Starea de maximă înflorire bisericească şi cultural-artistică din Ţara Românească s-a sfârşit odată cu înlăturarea din scaun a lui Constantin Brâncoveanu. (4) Numeroase intrigi ale duşmanilor săi la Constantinopol, precum şi faptul ca in cursul războiului ruso-turc din 1711 unul din boierii săi a trecut de partea ruşilor, au făcut pe turci să-l bănuiască de "necredinţă" faţă de ei si sa-l înlăture din scaun. Dus la Constantinopol împreună cu familia sa şi o parte din averi – încă din martie 1714, în săptămâna Patimilor – au fost aruncaţi în cunoscuta închisoare a celor şapte turnuri (Edicule). În timp ce se aflau în închisoare, li s-a promis că vor scăpa cu viaţă dacă vor îmbrăţişa religia mahomedană, propunere pe care evlaviosul domn a respins-o cu hotărâre.

În ziua de 15 august 1714, la praznicul Adormirii Maicii Domnului, tocmai când domnitorul împlinea 60 de ani, au fost duşi cu toţii spre locul de osândă. Fostul său secretar pentru limbile apusene, Anton Maria del Chiaro din Florenţa, relatează că, înainte de a fi ucişi, domnitorul a dat fiilor săi acest ultim îndemn: "Copiii mei, fiţi cu curaj! Am pierdut tot ce aveam pe lumea aceasta; să ne mântuim cel puţin sufletul, spălându-ne păcatele în sângele nostru!".

Aşadar, Constantin Brâncoveanu a fost un mare "ctitor" de cultură şi de lăcaşuri sfinte, un sprijinitor prin cuvânt şi faptă al Ortodoxiei de pretutindeni, o figură de seamă din istoria neamului românesc.

Note bibliografice

(1) **SOLOMON, V.; SOLOMON, Const.** *Biblia de la Bucureşti (1688). Contribuţiuni nouă istorico-literare.* Tecuciu 1932.

(2) **FIRMIN DIDOT, A.** *Histoire de la typographie*. Paris, 1882, col. 706, apud BĂDĂRĂ, Doru. Tiparul românesc la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. Brăila: Editra Istros, 1998, p. 111.

(3) **ŞERBĂNESCU, N.** Antim Ivireanul tipograf. În: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXIV, 1956, nr. 8 – 9, p. 694.

(4) **IORGA, Nicolae.** *Istoria literaturii romane in secolul al XVIII-lea (1688 – 1821)*. Ediţie îngrijită de Barbu Theodorescu. vol. I. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1969, p. 337.

BDD-A27132 © 2004 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:22:22 UTC)